

KAPLICA ŚW. ELIGIUSZA W KRAKOWSKIM KLASZTORZE FRANCISZKANÓW

Do jednych z najciekawszych pomieszczeń w kompleksie klasztoru franciszkanów w Krakowie należy kaplica św. Eligiusza, znana także pod nazwą kaplicy Złotników. Znajduje się ona przy południowym krużganku, skąd prowadzi wejście do niej. Jest to sala „na rzucie wydłużonego prostokąta na osi wschód-zachód, przykryta barokowym sklepieniem kolebkowym z lunetami, doświetlona trzema oknami w ścianie południowej”¹. Pierwotnie była „wolno stojącym, jednoprzestrzennym budynkiem przykrytym stropem”, później, tj. w XVII wieku przebudowanym, kiedy to „zburzono ścianę południową, a po jej zewnętrznej stronie wzniesiono nową ścianę, podpartą potężnymi szkarpami. Założono też sklepienie kolebkowe z lunetami (istniejące do dzisiaj). Po zachodniej stronie kaplicy dostawiono zakrystię (aneks)”².

Była to kaplica „dawniej do cechu złotniczego należąca”³, aż do roku 1796⁴. Prowadziły do niej wielkie drzwi drewniane, osadzone na zawiasach, o kamiennych futrynach, „z marmurkowanymi inkrustacjami, gzymsem u góry i napisem”⁵ o następującej treści:

¹ W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zespół klasztorny Franciszkanów w Krakowie – relikty z XIII wieku*, [w:] Z. Kliś [red.], *Studia z dziejów kościoła Franciszkanów w Krakowie*, Kraków 2006, s. 97.

² Tamże, s. 101.

³ *Inwentarz Kościoła i klasztoru Księży Franciszkanów*, Archiwum Prowincjalne Franciszkanów w Krakowie [dalej APFK], A-IV-7, s. 4.

⁴ W. Niewalda, H. Rojkowska, *Zespół klasztorny Franciszkanów*, s. 97.

⁵ A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego, franciszkanina od czasu wstąpienia do Zakonu w 1883 roku, a spiswane od r. 1903*, APFK, E-I-58, s. 144; por. *Inwentarz Kościoła i klasztoru Księży Franciszkanów* (1820), APFK, A-IV-7, s. 4; *Inventarium Ecclesiae et Conventus Ord. Min. Conv. Cracoviensium a 1903*, APFK, A-IV-15, s. 95.

Ozdobe mieysca tego na wieksze wzbudzenie
serc nabożnych y Chwały Boskiej pomnozenie
Osoba która kosztem pobożnym stawia
samemu tylko Bogu wiadomą czyniła
Ty jednak gdy to widzisz z affe[k]tu wdziecznego
rzekniey niech Bóg nagrodą będzie kostu tego
Roku Pańskiego 1663
AL.

wskazującym na czas powstania tego wejścia na rok 1663⁶.

Świadczy to, że już w połowie siedemnastego wieku istniało tu pomieszczenie zwane kaplicą Złotników. Zapis historyczny przesuwaa powstanie tej kaplicy na wiek XV. Według bowiem zapisu w *Inwentarzu kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie* z roku 1903, w XVI wieku istniała tu „kaplica później zwana złotników (dzisiejsza szafarnia), ale o bractwie tem do końca w. XVI w aktach nie spotyka się śladów, natomiast akta z pierwszych lat XVII w. mówią o kaplicy i bractwie złotników”⁷.

Jednakże o. Kazimierz S. Rosenbaiger podaje, że o tej kaplicy jako „capellam aurifabrorum” wspomina *Zestawienie czynszów z r. 1580*, a także wzmianka z r. 1598, kiedy to wizytator Jan Donatus Caputo zapisał, iż klasztor pobiera „ex capella aurifabrorum” 3 flor. i 6 groszy⁸. Od o. Rosenbaigera dowiadujemy się także, że „biskup Załuski w r. 1748 zapisał z wizytacji tej kaplicy, iż o jej początku i budowie nie wiadomo nic pewnego, tylko od ojców konwentu dowiedział się, że już przeszło lat dwieście mają ją w użyciu złotnicy”. Podaje on także dokument, zatwierdzający nadanie odpustów nawiedzającym kaplicę św. Eligiusza. Dokument ten wystawił legat papieski Marek w r. 1472. Również akta dokonanych transakcji i umów między konwentem a cechem złotników w sprawie odnowienia i poświęcenia tej kaplicy potwierdzają jej istnienie już w drugiej połowie wieku XV⁹. „Bardzo prawdopodobnym jest, że istniała już wcześniej, w pierwszej połowie wieku XV i to nawet wcześniej jeszcze, niż powstały krużganki; wtedy stała odosobniona”¹⁰. Tę ostatnią tezę miałyby potwierdzać przeprowadzone w 1910 r. badania

⁶ Inskrypcja ta jak i cały portal zostały odnowione w 2007 r. przez Wojciecha Kurdziela.

⁷ *Inventarium Ecclesiae et Conventus Ord. Min. Conv. Cracoviensium a 1903*, APFK, A-IV-15, s. 77.

⁸ K.S. Rosenbaiger, *Dzieje Kościoła OO. Franciszkanów w Krakowie w wiekach średnich*, Kraków 1935, s.137.

⁹ Arch. Consist. *Acta vist. Załuski a. 1748*, s. 571 – cytata za K.S. Rosenbaiger, *Dzieje Kościoła OO. Franciszkanów*, s. 136.

¹⁰ K.S. Rosenbaiger, *Dzieje Kościoła OO. Franciszkanów*, s. 136.

Kaplica św. Eligiusza w krakowskim klasztorze franciszkanów

mur, dzielącego kaplicę od krużganków. Ten działowy mur od strony kaplicy jest ze starej, ciemnej cegły, dużego formatu, zaś od strony krużganków jest znacznie zgrubiony przymurówką z cegły nowszej¹¹. Miałoby to wskazywać, że „już przed krużgankami, a zatem w pierwszej ćwierci XV wieku kaplica złotników istniała”¹².

Styl tej kaplicy pierwotnie był gotycki. Świadczy o nim choćby odrestaurowane piękne okno gotyckie na jej wschodniej ścianie, świadczą o tym także odkryte w 1910 r. przy restauracji krużganków pierwotne gotyckie odrzwia kamienne, wiodące do tej kaplicy właśnie od strony krużganków, w miejscu gdzie znajduje się umieszczony przez o. Karwackiego tzw. lawaterz¹³. Także okna, „wychodzące na podwórze, choć dziś nie zakończone łukiem ostrym i bez maswerków, jednak swym wydłużeniem świadczą o gotyckim pochodzeniu”¹⁴. Z czasem przebudowano kaplicę, dając jej nowe sklepienie w stylu barokowym oraz nowe wejście od strony krużganków¹⁵, z marmurowymi inkrustacjami, z napisem u góry i z datą – 1663 r.

Pomieszczenie to wyłożone było marmurową posadzką¹⁶, pod którą pierwotnie znajdowały się groby. Przylegało do niego drugie pomieszczenie, do którego wchodziło się poprzez kamienne schody, a stanowiło ono

¹¹ A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego*, APFK, E-I-58, s. 240(281).

¹² K.S. Rosenbaiger, *Dzieje Kościoła OO. Franciszkanów*, s. 137.

¹³ „Niżej pod tym freskiem św. Jerzego był wyraźny ślad w ścianie gotyckich drzwi. Drzwi te kazałem od strony krużganków odmurować a tam pokazały się gotyckie, kamienne bardzo stare odrzwia, z których ledwie szczątki pozostały i profil ich obrócony był ku szafarni. To były pierwotne drzwi do jakiejś gotyckiej budowli, którą później przerobiono na kaplicę złotników (szafarnia) o zmienionym na beczkowo-lunetowe sklepieniu. Wspomniałem już wyżej, że drugim dowodem, że niegdyś ta kaplica była gotycką, jest okno gotyckie dotąd zachowane, choć na pół zamurowane, od strony schodów kuchennych. Ślady futryn kamiennych pozostawiłem nietknięte w ścianie szafarni, z całej zaś dziury drzwiowej urządziłem nyszę, w której dołem kazałem osadzić stary lawaterz marmurowy, walający się do moich czasów wśród gruzów, nad nim dałem płytę marmurową i kamienne, rzeźbione boki, a na tej płycie umieściłem specjalnie ad hoc modelowane i odlane w brązie dwa jaszczury, tak że z paszczęki jednego wypływa woda doprowadzana umyślnie z wodociągu. Pod posadzką jest odpływ tej wody do kwadratu rurą ołowianą, ale połączenia z kanałem nie miałem czasu zrobić. Przed tym lawaterzem dałem stare, również walające się wśród gruzów marmurowe balasy, a ponad lawaterzem i jaszczurami umieściłem w kamieniu wykutego, siedzącego, anioła, którego znalazłem w ołtarzu błog. Salomei”. – A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego*, APFK, E-I-58, ss. 239–240(280).

¹⁴ K.S. Rosenbaiger, *Dzieje Kościoła OO. Franciszkanów*, s. 138.

¹⁵ A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego*, s. 241 (rkps ss. 282–283); K.S. Rosenbaiger, *Dzieje Kościoła OO. Franciszkanów*, s. 138.

¹⁶ *Inwentarz Kościoła i klasztoru Księży Franciszkanów* (1820), APFK, A-IV-7, s. 4.

zakrystię i skarbiec dla kaplicy¹⁷. Na wschodniej ścianie umieszczony był ołtarz św. Eligiusza, patrona złotników¹⁸. W ołtarzu tym znajdował się obraz św. Eligiusza pochodzący najprawdopodobniej z roku 1732, malowany olejno na desce. Był zapewne drugim już z kolei portretem tego patrona cechu. W opisie obrazu podano: L. Lepszy (1856-1937) odnalazł w rejestrach wydatków cechu złotników odnotowane sumy wydane na nowy portret św. Eligiusza w r. 1732 i 1746. Uważał za najbardziej prawdopodobne wykonanie obrazu w 1732 r., tym bardziej, że inwentarz z 1733 r. zawiera wzmiankę o „obrazie malowanym św. Eligiusza do klejnotów”. Cytował też wpis z inwentarza z r. 1787, gdzie jest już „obraz św. Eligiusza z sukienką srebrną”. J. Samek (1931–2007) przychylił się do datowania L. Lepszego¹⁹.

Obraz ten w kształcie pionowego prostokąta przedstawia św. Eligiusza (ok. 588–660), „w połowie wysokości, w pozie na wprost, z twarzą w ujęciu $\frac{3}{4}$, zwróconą w prawo. Ubrany w sutannę, komżę oraz czerwone: kapę, infułę i stułę. Circulus i titulus oraz brzegi infuły, a także kapy, ozdobione szeroką, złotą bortą wysadzaną czerwonymi kamieniami szlachetnymi. Na piersi pektorał. Święty prawą ręką błogosławi, w lewej trzyma pastorał o krzywaśni utworzonej przez stylizowane liście akantu. Na rękach rękawiczki z małym krzyżykiem greckim na wierzchu dłoni (widoczny na lewej). Tło zachmurzone niebo. W lewym górnym rogu z obłoków wylaniają się dwie uskrzydłone główki aniołków”. Obraz ten miał także sukienkę z blachy srebrnej, składającą się z trzech fragmentów: największy wiernie powtarzał kształt szat świętego na obrazie wraz z dłońmi i laską pastorału. Krzywaśni pastorału oraz infuła w osobnych blachach srebrnych²⁰.

Obraz ten wraz z przynależną do niego srebrną sukienką został najpierw ofiarowany przez cech złotników w 1922 r. do Archiwum Akt Dawnych, skąd w 1952 został przejęty przez Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, gdzie dotąd się znajduje. Znalazły się tam także inne rzeczy z tejże kaplicy, jak choćby tablica miedziana, złożona, z przedstawieniem św. Eligiusza, być może autorstwa Corneliusa Buisa z Antwerpii, który od 1604 r. był obywatelem Krakowa²¹.

¹⁷ Tamże, A-IV-7, s. 4.

¹⁸ *Inventarium Ecclesiae Cracoviensis Ordinis Minorum S.P. Francisci Conventualium per R.P. B. Vincentium a Paulo Wyszowski conscriptum A.D. 1782*, APFK, A-IV-3, s. 23.

¹⁹ *Kraków europejskie miasto prawa magdeburckiego 1257–1791. Katalog wystawy – Muzeum Historyczne Miasta Krakowa*, Kraków 2007, ss. 466–467.

²⁰ Tamże, ss. 466–467.

²¹ Tamże, s. 468.

²² *Inventarium Ecclesiae Cracoviensis Ordinis Minorum S.P. Francisci Conventualium per R.P. B. Vincentium a Paulo Wyszowski conscriptum A.D. 1782*, APFK, A-IV-3, ss. 23–24.

Kaplica św. Eligiusza w krakowskim klasztorze franciszkanów

W kaplicy tej odprawiano mszę św. w każdą niedzielę i święto, jeśli tylko było „dane stypendium, ponieważ z fundacji cztery tylko msze do roku powinny się w tej kaplicy odprawiać”. Takie msze św. sprawowano także na prośbę cechu według intencji klasztoru. Cztery razy do roku w sobotę, w tzw. Suche Dni sprawowano mszę św. fundacyjną „do trzech ołtarzy, za które dają złp. 3”. Odprawiano także nabożeństwo w uroczystość św. Eligiusza, tj. trzeciego dnia po święcie św. Jana Chrzciciela. Nabożeństwo to było uroczyste, często z wystawieniem Najświętszego Sakramentu, z wotywą graną przez orkiestrę i procesją popołudniową²². W czasie tych nabożeństw głoszono także kazania. Zbiór takich kazań o Hieronima Gruszeckiego (1709–1764) został nawet wydany drukiem w 1740 r. w Drukarni Michała Dyaszewskiego²³, aktualnie w posiadaniu Muzeum Historycznego Miasta Krakowa.

Na uwagę zasługuje także fakt, że członkowie cechu nie tylko gromadzili się na nabożeństwach w samej kaplicy, ale brali także udział w innych uroczystościach, sprawowanych w bazylice, np. w procesji na św. Franciszka i podczas jego oktawy, w czasie odprawianego tzw. 40-godzinnego nabożeństwa, na Boże Ciało i podczas oktawy, a także w święto św. Antoniego Padewskiego²⁴.

Kaplica jednak powoli chyliła się ku upadkowi, mimo związanych z nią pewnych zapisów fundacyjnych²⁵. W roku 1770 przestała pełnić rolę kaplicy²⁶. Z początkiem wieku XIX kronikarz klasztoru zanotował, że okna do tej kaplicy są „podobnie zaniedbane”²⁷. Reszty dopełnili Austriacy, kiedy zajęli klasztor i utworzyli tu skład tabaki dla wojska²⁸. Zajmując krużganki

²³ *Człowiek jak Złoto Święty Eligi, Złotnik i Biskup Nowiomenski. W niedzielę trzecią po Zielonych Świątkach a pierwszą po Świętym Janie, przy dorocznej uroczystości, w Złotnickiej kaplicy przy kościele Świętego Franciszka kaznodziejskim dyskursem Wyprobowane. A potom pod drukarski stępel z imieniem Jegoż na zbawienną Monetę przez X. Hieronima Gruszeckiego Franciszkanina z dozwoleń Starszych podane. Roku, którego przyszedł Bóg do ludzi z Nieba, żeby za nich zapłacił ile było trzeba - [w:] Kraków europejskie miasto prawa magdeburskiego, s. 470.*

²⁴ *Inventarium Ecclesiae Cracoviensis Ordinis Minorum S.P. Francisci Conventualium per R.P.B. Vincentium a Paulo Wyszowski conscriptum A.D. 1782, APFK, A-IV-3, ss. 23–24.*

²⁵ Tamże, s. 25.

²⁶ *Kronika klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie 1892–1968, Archiwum Klasztoru Franciszkanów (dalej AKF), A-I-14, s. 433.*

²⁷ *Inwentarz Kościoła i klasztoru Księży Franciszkanów (1980), APFK, A-IV-7, s. 4.*

²⁸ „Skoro (w 1796) austriacy zajęli Kraków, kazali się naszym ojcom rozejść po innych klasztorach, gdyż się im klasztor bardzo nadawał na magazyn tytoniowy i na administrację tabakalną. Zdolano jednak zapobiec zupełnemu zniesieniu klasztoru, ale się nie obroniono przed zajęciem całego parteru klasztorowego na powyższy magazyn. Wyrzucił rząd austriacki ołtarze i ławki z dwu kaplic włoskiej i złotników i zapakował obie jak i całe krużganki beczkami z tytoniem, administrację zaś umieścił w dzisiejszej naszej

klasztorne i przylegające do nich pomieszczenia, „kaplicę tę uprzętnął rząd austriacki wyrzuciwszy z niej wszystko, ołtarze, ławki i sprzedał te graty na licytacji, a w kaplicy urządził skład tabaki”²⁹. Był to koniec tego miejsca, jako kaplicy. Wówczas złotnicy przenieśli się ze swoimi dorocznymi nabożeństwami do kaplicy bł. Salomei, gdzie ufundowali witraż św. Eligiusza, który o. R. Duda wstawił w okno u szczytu ołtarza, a który został przez o. A. Karwackiego przeniesiony do okna na krużgankach, i tam się do dziś znajduje³⁰. Urządzony tutaj skład przyczynił się do dalszej dewastacji tego miejsca, w tym zapewne do zniszczenia fresków, które z taką pieczołowitością zostały teraz odnowione. Wystarczyło trzynaście lat, aby okazało się – jak notował kronikarz klasztorny – że po ustąpieniu Austriaków z Krakowa w 1809 r., „krużganki były zrujnowane, portrety biskupów zniszczone, posadzka pozapadana, groby zawalone, z których wiele zasypać musiano gruzem i ziemią; kaplice włoska i złotników ze wszystkiego ogołoczone, gdyż rząd austriacki nawet marmury z ołtarzy i żelaza posprzedawał. Kiedy zaś Polacy zajęli Kraków, znowu klasztor przeznaczony został na pomieszczenie urzędów polskich, do czego częściowo tylko przyszło, a tymczasem służyć musiał za więzienie”³¹. Ponadto o. A. Karwacki w swoich *Pamiętnikach* zanotował, że „po wyniesieniu się tabacznicy, klasztor użył tej kaplicy na szafarnię, a groby w niej na piwnice i tak pozostaje do teraz, gdy to piszę, tj. do roku 1913”³². Wydaje się jednak, że nie nastąpiło to zaraz w 1809 r., po odejściu Austriaków, ale nieco później, bowiem klasztorny kronikarz znowu zanotował: „W r. 1846 klasztor zajęty przez wojsko rosyjskie – to znowu austriackie – i arenda i muzyka i magazyn ubrań, na górze – a na dole przesuszano mąkę. To samo powtarza się w latach 47, 48 i 49 bezustannie – cały klasztor i stajnie i kamienica pełne ciągle wojska i koni”³³.

18 lipca 1850 r. wybuchła w Krakowie pożar, który ogarnia także nasz kościół i klasztor. Kronikarz nazwał go najskuteczniejszą ze wszystkich dotychczasowych klęsk. Ucierpiał przede wszystkim kościół, ale także klasz-

czynszowej kamienicy. Trwało to do r. 1809 do chwili zajęcia Krakowa przez wojska polskie” – *Inwentarz kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie*, [w:] *Inventarium Ecclesiae et Conventus Ord. Min. Conv. Cracoviensium*, AKF, A-IV-15, s. 83.

²⁹ A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego*, APFK, E-I-58, s. 144.

³⁰ A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego*, APFK, E-I-58, s. 220.

³¹ *Inwentarz kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie*, [w:] *Inventarium Ecclesiae et Conventus Ord. Min. Conv. Cracoviensium*, AKF, A-IV-15, s. 84.

³² A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego*, APFK, E-I-58, s. 144.

³³ *Inwentarz kościoła i klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie*, [w:] *Inventarium Ecclesiae et Conventus Ord. Min. Conv. Cracoviensium*, AKF, A-IV-15, s. 85.

tor; kaplica złotników być może mniej, jako że pożar nie objął krążganków i przylegających do nich pomieszczeń. Była jednak, podobnie jak kaplica Włoska, zrujnowana.

Podczas podjętej wówczas gruntownej odbudowy kościoła i klasztoru dokonano także remontu kaplicy Złotników, adaptując ją wraz z pomieszczeniem dawnej zakrystii na szafarnię kuchenną³⁴. Można przyjąć, że kaplica ta przeznaczona została na szafarnię już po pożarze, tym bardziej, że stanowiłaby naturalne zaplecze dla utworzonej wówczas kuchni w dawnej zakrystii kaplicy Włoskiej³⁵. W tej też funkcji przetrwała aż do roku 1962³⁶, kiedy z kolei utworzono tu kuchnię, a w pomieszczeniu dawnej zakrystii zmywalnię naczyń. Stan ten trwał aż do podjęcia aktualnej restauracji kaplicy, czyli do roku 2007.

Obecnie pomieszczenie to po gruntownej renowacji powróciło do dawnej świetności, ukazując jeszcze wyraźniej swój pierwotny gotycki charakter. Dokonało się to dzięki nakładom finansowym Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa, który pragnął temu pomieszczeniu na nowo przywrócić jego dawne piękno. W ten sposób spełniła się także wizja o. Alojzego Karwackiego, wielkiego odnowiciela krążganków franciszkańskich, który postrzegał tę kaplicę jako przedłużenie galerii biskupów³⁷ i marzył o przywróceniu jej do pierwotnego stanu.

Summary

The Chapel of St. Eligius in the Franciscan Friary in Krakow

One of the most interesting places in the complex of the Franciscan Friary in Krakow is the Chapel of St. Eligius, located along the southern cloister. The chapel is a large rectangular room, positioned from east to west, with a Baroque arched vault, lunettes and three windows in the south wall. Originally, at its founding in the 15th century, it was a separate one-room building, but in the 17th century it was rebuilt. The chapel is called the Chapel of Goldsmiths (*capella aurifabrorum*), since it was the chapel of the Guild of Goldsmiths until 1796. This article presents the history of this chapel, which, after restorations were completed by the Citizen's Committee of the Renovation of Krakow, came back to its beautiful, original Gothic character.

³⁴ Tamże, s. 95.

³⁵ A. Karwacki, *Pamiętniki X. Alojzego Karwackiego, franciszkanina od czasu wstąpienia do Zakonu w 1883 roku, a spisywane od r. 1903*; APFK, E-1-58, s. 144.

³⁶ *Acta Conventus Cracoviensis ... ab anno 1947*, AKF, A-1-13A, s. 228; *Kronika klasztoru OO. Franciszkanów w Krakowie 1892–1968*, AKF, sygn. A-1-14, ss. 401–402, 432–434.

³⁷ A. Karwacki, *Pamiętniki (mps)*, AKF, E-1-58, s. 277.